

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ У 1919 Р.

У статті здійснена спроба висвітлити деякі аспекти суспільно-політичної ситуації на Переяславщині влітку 1919 р., коли на Україні загальною заострилися протистояння між керівництвом Білого руху та прихильниками комуністичного ладу.

Ключові слова: Український народ, Червона армія, Біла армія, отаман, незалежність, громадянська війна, органи центральної влади.

Боротьба українського народу за незалежність та соборність власної держави протягом усієї історії відбувалася зі значними людськими втратами та напруженням моральних сил і матеріальних ресурсів. Свій відрізок на цьому шляху проходили жителі усіх регіонів нашої держави. Не стала виключенням і Переяславщина. Жителі нашого повіту зробили значний внесок у загальну скарбницю українського народу.

Історія періоду громадянської війни на українських теренах має значну наукову цінність ще й у тому розумінні, що це була одна із небагатьох реальних спроб втілити у життя предковічні мрії українського народу про власну державу. Про один із епізодів суспільно-політичної боротьби першої чверті ХХ ст. на Переяславщині йдеться у даній розвідці.

Початок літа 1919 р. ознаменувався панічним відступом червоноармійських частин, які не витримували боротьби на два фронти: перший – проти 100-тисячного угруповання добровольців [4, с. 189], другий – проти українських повстанців, які посилювали боротьбу у відповідь на грабіжницьку політику радянських продовольчих загонів, інспіровану як представниками органів центральної влади, так і місцевими управліннями.

У своїх спогадах, які зберігаються у архівному фонді Переяслав-Хмельницького Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», очевидець та учасник досліджуваних подій Я. Солодовник згадував, що навколо Переяслава, у лісах та дальніх селах, господарювали різноманітні бандити, що розправлялися з активістами радянської влади та членами продовольчих загонів. Також автор згадував про прибуття на терени Переяславщини військового формування на чолі з Лопаткіним (колишнім керівником Переяславського військового комісаріату). Колишні бійці Червоної армії опинилися у Переяславі після того, коли під Полтавою, за розпорядженням Л. Троцького, був розстріляний командир Богунської бригади О. Шарий (Богунський). Частина бійців його підрозділу залишили фронт проти А. Денікіна та відійшли до місця свого формування – Золотоноші та Переяслава. Я. Солодовник описує страту одного із старих переяславських комуністів Кана бійцями Лопаткіна [6, с. 4].

Уже 8 серпня 1919 р. командував Дніпровської воєнної флотилії А. Полупанов доповідав, що отримав повідомлення від канівського воєнкома Федоренка про повстання в 1-му Золотоніському полку бригади Богунського, який під командуванням І. Лопаткіна почав рухатися на з'єднання з отаманом Д. Зеленим. Із Золотоноші повстанці рушили на Гельмязів, а потім через село Прохорівку до Канівського мосту. А. Полупанов обіцяв блокувати міст і за жодних обставин не допустити переправи [11, арк. 47].

У зведенні київського окружного військкомату від 11 серпня 1919 р. повідомлялося, що загін у 500 чоловік з кавалерією та кулеметами зайняв село Помоклі на північній схід від Переяслава, а частина 1-го запасного стрілецького полку, що прибула з Прилук, перейшла на бік повстанців.

Далі події розгорталися з калейдоскопічною швидкістю. У розвідувальному зведенні управління особливого відділу за № 1657 від 12 серпня 1919 р. йшлося, що 7 серпня з фронту самовільно знялася частина бригади О. Богунського і відкрито виступила проти радянської влади. Направившись на з'єднання з Д. Зеленим, вони зайняли Переяслав і намагалися зайняти Золотоношу. У цей день загін Лопаткіна був розбитий, але йому самому, завдяки гарному

озброєнню, в селі Піщаному вдалося вислизнути і підійти до Дніпра у районі села Ліпляве. Загальний настрій населення характеризувався як незадовільний [13, арк. 8 зв.].

Рухаючись на Переяслав, очевидно, намагаючись перекрити витік інформації, повстанці на шляху виставляли охорону біля телефонів та пости на роздоріжжях. Але сили були нерівними і газета «Красная Армия» повідомляла 14 серпня: «На Переяславській бойовій ділянці нашими частинами біля містечка Глемізова (вочевидь, мається на увазі містечко Гельмязів – А.Л.), в 20 верстах північно-західніше Золотоноші, розбиті банди Лопаткіна в кількості до 900 чоловік... Взяті полонені, гармати, кулемети та обоз. Банди, яких переслідуює наша кіннота в паніці тікають до містечка Ліпляве, 19 верст західніше містечка Глемізов» [2, с. 1].

У бюлетені № 123 повідомлялося, що частина солдатів бригади О. Богунського під командуванням Лопаткіна знаходиться у селі Гельмязові Золотоніського повіту. Послана в Золотоношу розвідка була схоплена повстанцями. І. Лопаткін звернувся до солдатів кавалерійського полку, який знаходився у Золотоноші із закликом переходити на бік повстанців. Загони повстанців кількісно збільшуються. На даний час під командуванням І. Лопаткіна перебувало 400 штиків при 15 кулеметах. Червоноармійці під командуванням Гребенка роззброїли близько 300 чоловік повстанців, захопили гармати [12, с. 43].

Таких виступів у той період налічувалися сотні на всій території України. Але відсутніми були чинники, які б дозволили українським повстанцям захистити свою вітчизну, не існувало єдиної мети, відсутні були координаційні центри визвольної боротьби, не існувало політичної фігури, яка змогла б об'єднати усі національносвідомі елементи та привести їх до перемоги. Тому більшість локальних виступів проти влади, до якого б режиму вона не відносилася, не важко було придушити. 19 серпня 1919 р. газета «Красная Армия» повідомляла: «... банди Лопаткіна, які оперували у повіті повністю розбиті. Сам Лопаткін, який виявився оточений червоноармійцями, застрелився. Його труп доставлений в Золотоношу» [3, с. 2].

Більш детально про Лопаткіна розповів у своїх спогадах О. Рубан [9, с. 171-173]. На відміну від більшості авторів спогадів, які зберігаються у НІЕЗ «Переяслав», О. Рубан стверджує про помилковість рішення Л.Троцького та військово-польового трибуналу про розстріл О.Богунського. Очевидець згадував, що після відведення свого полку з-під Костянтинограду (на Полтавщині), Лопаткін деякий час маневрував по Золотоніщині та Переяславщині, не чіпаючи нікого, але було помітним, що командир повністю втратив «політичну орієнтацію». Опираючись на розповідях колишнього члена переяславського повітвиконкому Палатного, автор повідомляє, що після того, коли у Переяславі довідалися про наближення до міста полку під командуванням Лопаткіна, було прийняте рішення вислати назустріч повстанцям делегацію для угамування Лопаткіна. До складу групи увійшли: Іван Луценко, Макар Одинець і сам Палатний. Зустріч із колишнім червоним командиром відбулася біля села Хоцьки, але результатів переговорів не дали жодних – Лопаткін був категорично налаштований будувати більшовицьку, але не комуністичну Україну. Член делегації Макар Одинець відразу ж заявив про свою підтримку такої позиції, а про долю І.Луценка та Палатного між повстанцями розгорілася суперечка – частина з колишніх бійців О. Богунського висловлювалася за розстріл, а частина пропонувала залишити делегатів вживих, як українців, що пізніше зможуть самі розібратися та виправити свої помилки. Так обидва прихильники радянського ладу в обозі лопаткінців добралися до Переяслава, а оскільки опору повстанцям вчинено не було, то й І.Луценка та Палатного вони відпустили. У той же час ходили чутки про звернення Лопаткіна до Д.Зеленого з пропозицією про об'єднання, але отаман не погодився прийняти полк у якості окремої бойової одиниці. Він погоджувався прийняти лише козаків Лопаткіна. Після провалу переговорів із Д. Зеленим, Лопаткін вивів свої підрозділи з Переяслава. Разом із лопаткінцями з міста зник і Макар Одинець, який з'явився у Переяславі вже після приходу денікінців, як командир антиденікінського повстанського загону. Про ці події згадував А. Бицюра, який стояв у селі Ташань разом із рештками кінноти Мичуди. Він стверджував, що М. Одинець, побитий, ледве вирвався від лопаткінців. Доля самого Лопаткіна була сумною: у селі Домонтово на чолі невеликого загону в 30-50 вершників, вочевидь, намагаючись переправитися через Дніпро, він був оточений прорадянським загonom під командуванням Гайдамаки. Не бажаючи здаватися, колишній командир полку в бригаді О. Богунського покінчив життя застрелившись із револьвера.

За спогадами В. Сердюка, у червні 1919 р. на Переяслав напав загін під командуванням отамана Д. Зеленого (Терпила) у кількості 500-600 чоловік. Автор спогадів стверджує, що міський гарнізон, через свою малочисельність не прийняв бою та відступив до Яготина. Натомість, бійці Д. Зеленого господарювали в Переяславі дві доби і лише допомога, яка надійшла з Києва, дала змогу червоноармійцям вибити зеленівців із міста. Бій, за свідченнями В. Сердюка, тривав майже цілий день за селом Підварки і лише надвечір, забравши своїх убитих і поранених, бійці Д. Зеленого відійшли за Дніпро. Втрати червоноармійців склали 7 чоловік, яких поховали на Базарній площі, де тепер міститься парк [8, с. 8].

У спогадах Я. Солодовника ми знаходимо деякі додаткові відомості про вищезгадані події: підмогою з Києва, що її отримали прихильники радянської влади у Переяславі, був кавалерійський загін із мадярів, озброєних довгими списами. Під час боротьби із загonom Д. Зеленого загинув і секретар УКОМу Ісак Корман, який був смертельно поранений та похований поряд із братською могилою на території Воскресенської церкви [6, с. 5].

Напередодні денікінського наступу та вторгнення білогвардійців на територію Переяславського повіту, 3 серпня 1919 р. Політбюро ЦК КПУ на своєму засіданні проголосувало резолюцію про куркульські повстання. У цьому документі було визнано, що хвиля значних і дрібних куркульських повстань, яка не припиняється протягом 4-х місяців, дезорганізує процес радянського будівництва та є одним із визначальних фактів, які характеризують особливості сучасного моменту на Україні. Констатовано, що відбувається нове збирання сил куркульської контрреволюції. Така концентрація проходить у Херсонській губернії – навколо Н. Махна та Н. Григор'єва, у південно-західних губерніях – навколо С. Петлюри. Паралельно з об'єднанням сил відбувається злиття збройних сил куркульства з політичним керівництвом куркульської контрреволюції (центром об'єднання українських соціал-демократів став С. Петлюра, центром об'єднання незалежників – отаман Д. Зелений). Політбюро ЦК КПУ відзначало, що вищевказані процеси свідчать про те, що куркульська контрреволюція на Україні готується до генерального натиску на радянську владу, а куркульська ідеологія виявляє перед українськими селянами свою контрреволюційну сутність.

Також було відмічено, що наступ військ під командуванням генерала А. Денікіна створює для куркульської контрреволюції основу, без якої остання не може розраховувати на скинення радянської влади. Члени Політбюро констатували процес об'єднання імперіалістичних та куркульських сил на Україні, спрямований своїм вістрям проти пролетарської диктатури, що здійснюється через режим радянської влади та попереджали, що у найближчий час це виявиться в узгоджених діях Добровольчої армії та куркульських збройних формувань. Але у документі відмічалось й те, що генеральний натиск об'єднаних сил контрреволюції створює можливості для активізації пролетарських і напівпролетарських мас міста та села й штовхає середняка у бік підтримки радянської влади та комуністичної партії. Таким чином, із куркульської маси виділяються елементи середнього селянства, що готові підтримати радянську владу у боротьбі проти генеральсько-буржуазного наступу.

На засіданні було прийнято низку наступних рішень: по-перше, провідне місце у політиці органів радянської влади повинна зайняти проблема розгрому сил куркульської контрреволюції. Для вирішення цього питання пропонувалося створювати сильні, добре озброєні загопи особливого призначення, перенісши центр уваги на розгром куркульських вогнищ. Для реалізації цього плану пропонувалося у кожному куркульському районі визначити куркульський осередок, який забезпечує озброєні формування усім необхідним, від зброї та продовольства до поповнення живою силою, та розгромити його за допомогою військової сили. Але після військового розгрому, за допомогою агітаторів і організаторів, організувати представників незаможних прошарків і роз'яснювати їм політику та основні завдання радянської влади.

Окрім усіх заходів, визначених декретом Ради Оборони республіки про боротьбу з куркульськими повстаннями, ЦК КПУ доручив усім партійним комітетам взяти активну участь у цій роботі та під час реалізації принципу кругової поруки, застосовуючи найбільш дієві заходи для відділення бідняків та середняків від куркулів, намагаючись провести соціальне розшарування села. Керівні органи партійного та радянського управління в Україні закликалися до початку

рішучої боротьби за проведення класової політики передусім в українському селі, з метою протиставлення пролетарських і напівпролетарських прошарків села куркульству [9, арк.43].

У спогадах полтавського лікаря О. Несвіцького можна зустріти дату, коли у Полтаві з'явилися чутки про взяття білими Переяслава та Яготина – 13 серпня 1919 р. [5, с. 123].

За спогадами Я. Солодовника в серпні 1919 р. у другій половині дня, без бою до Переяслава увійшов кінний загін денікінців. Місто виявилось не готовим до опору, оскільки за чутками війська білогвардійців знаходилися ще під Полтавою [6, с. 5].

В. Сердюк пояснював все, що відбулося наступним чином: у Переяславі налічувалося близько 50 чол. міліціонерів та 200-250 чол. червоноармійців. Керівництвом було прийняте рішення відвести основні сили з міста. Сам же В. Сердюк із загоном з міліціонерів і червоноармійців, у кількості 40 чоловік, озброєних рушницями, гранатами та одним кулеметом, майже добу під Переяславом стримував наступ денікінців. Скориставшись цим, переяславський гарнізон без втрат відійшов до Дарниці та приєднався там до червоних частин [8, с. 3].

У спогадах Л.Набережної ми також знаходимо свідчення, що пояснюють легке захоплення частинами Добровольчої армії Переяслава [7, с. 1-3]. Авторка вказує на політичний склад місцевого ревкому, як на одну з головних причин провалу організації оборони Переяслава – більшість у цьому органі управління складала боротьбисти. Л. Набережна наголошує, що підготовка до відсічі білогвардійцям була зірвана саме представниками цієї політичної сили. Захоплення міста відбулося 10 серпня 1919 р. Члени ревкому, що тоді розмішувалися у приміщенні колишнього земства, через стрімкість наступу білогвардійців, не встигли не лише організувати відсіч, але й евакуюватися самі. Денікінці декількох ревкомівців розстріляли, О. Мехедову, який на початку літа 1919 р., за наказом М. Подвойського, прибув до Переяслава для боротьби з Д. Зеленим та був залишений ревкомом через наступ білогвардійців, наказали вести їх до комуністів, які переховувалися. По дорозі О. Мехедов та його конвоїри зустріли загін денікінців, які пересувалися з групою звільнених із в'язниці заарештованих. Серед натовпу цікавих знаходився Григорій Громницький, який займався обробкою шкір. Він вийшов до офіцера і заявив, що О. Мехедов і є головним комуністом і його необхідно знищити в першу чергу. Нагадав і роботу О. Мехедова проти сил Д. Зеленого. Мехедова негайно оточили та повели у двір Набережних, де той виховувався, оскільки був сиротою, і мати Л.Набережної – С. Овдієнко була його опікункою. У будинку Набережних почався обшук, після чого частина солдатів залишилася в будинку, не дозволяючи нікому його покинути, а інші повели О. Мехедова. Пізніше його роздягнули до білизни та босим водили по Переяславу, а потім прив'язали до кінського хвоста і галопом гнали коня вулицями міста. Два дні сім'я Набережних нічого не знала про долю О. Мехедова. Пізніше, від своєї колишньої няні довідалися, що після збиткувань його розстріляли, а тіло лежало біля Троїцької церкви і його не дозволяли поховати. Лише на четвертий день колишня няня та сусід Срібний вночі поховали О. Мехедова на цвинтарі. Через два тижні був заарештований брат Л. Набережної – Володимир, якого звинувачували у вбивстві денікінського генерала. Чоловік авторки спогадів був уродженцем м. Майкопа, брав участь у поході Таманської армії. Перебуваючи в госпіталі у Києві, Набережний зустрівся у штабі з О. Мехедовим. Вони вирішили продовжувати боротьбу з ворогом разом, так вони опинилися разом у Переяславі. Від напруженої роботи організм Набережного здав і його привезли до будинку Л. Набережної напередодні вступу до міста денікінців – 9 серпня 1919 р. без свідомості. До хворого запросили фельдшера Ю. Чепцова, який, після огляду Набережного, констатував, що хвороба викликана загальною перевтомою організму та порадив абсолютний спокій. 10 серпня, коли почулася стрілянина і стало зрозуміло, що місто зайняте білогвардійцями, на покравилі Набережного винесли на город, залишили йому ліки, їжу та записку, в якій пояснили, що відбувається. Представники нової влади всюди розшукували Набережного, за його голову була обіцяна винагорода, а тим, хто його переховував – розстріл. Три дні не було можливості відвідати хворого і лише на четвертий, коли у місті був оголошений збір усіх військових, Л. Набережна пробралася до нього, принесла одяг і їжу та попередила про необхідність залишити Переяслав. Набережний покинув місто у ту ж ніч. Він убив вартового на єврейському цвинтарі, переодягнувся у його одяг, узяв його документи і пішов до лісу. Таких як Набережний було багато і пізніше він зміг організувати партизанський загін, який наносив відчутні удари по ворогу. Коли партизани

Набережного довідалися, що заарештованим, які утримувалися у переяславській в'язниці загрожує розстріл, вони здійснили кілька нападів на в'язницю, щоб звільнити заарештованих. Але таке звільнення стало можливим лише у кінці листопада.

Після вступу денікінських військ на територію Переяславського повіту, уже в серпні 1919 р. прихильники комуністичного напрямку розвитку стали організовувати боротьбу. Зразком такої організації для сучасних дослідників можуть стати свідчення І. Габінського (Каляєва), колишнього члена Канівського ревкому, з якими ми можемо познайомитися на шпальтах часопису «Літопис революції». Автор повідомляє, що у серпні 1919 р. Київський підпільний Ревком займав пасивну позицію, а Губком, більшість у якому склали боротьбисти на чолі з Гнатом Михайличенком, був провалений. На організаційній нараді Ревкому та комуністичного Парткому І. Габінський був обраний у члени Ревкому і почав вести роботу по організації повстанського штабу у будинку № 61 по вулиці Маріїно-Благовіщенській. У штабі було створено 7 відділень: 1) повстанське, 2) розвідувальне, 3) контррозвідувальне, 4) політичний відділ, 5) саботажний, 6) паспортний відділ, 7) відділ зв'язку.

Під керівництвом повстанського штабу Києва у межах Переяславського повіту оперували наступні повстанські загони:

- 1) Від Борисполя до станції Березань діяв загін у 120 чоловік (40 кавалеристів і 80 чоловік піхоти при 3-х кулеметах «Максим», на тачанках) під командуванням А. Ласуна.
- 2) У Переяславському районі оперував загін під командуванням «трійки» (Іван Одинець, Петро Куліш та колишній командир Богунського кавалерійського полку Лівозадніпровської бригади Сергій Мичуда) [1, с. 28-29].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що влітку 1919 р. ситуація на Переяславщині нічим не відрізнялася від становища, що склалося на більшості українських територій. Виступи проти антинародної політики представників і органів радянської влади на місцях поєдналися з наступом Добровольчої армії. Залишені напризволяще, не отримавши обіцяної землі, селяни, щоб захиститися від контрибуцій, реквізицій і відвертих грабунків масово створювали загони самооборони та інші нерегулярні збройні формування, політичні платформи яких були не стійкими й залежали від конкретних ситуацій. На теренах Переяславщини найбільшими збройними конфліктами влітку 1919 р. була присутність загонів правобережного отамана Д. Зеленого (Терпила) та полку під командуванням колишнього працівника переяславського військового комісаріату Лопаткіна. Боротьба з великими та незначними групами повстанців завадила керівництву повітом вчинити опір наступаючим денікінським частинам, які зайняли місто Переяслав у першій половині серпня 1919 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Габінський І.П. (Каляєв) Спогади про повстанський рух на Київщині-Полтавщині / І.П. Габінський (Каляєв) // *Летопись революции*, 1926. – № 2 (17).
2. Красная Армия. – 1919. – 14 серп. – № 117.
3. Красная Армия. – 1919. – 19 серп. – № 121.
4. Мордвинов Р.Н. В грозные годы гражданской войны / Р.Н. Мордвинов. – М.: Просвещение, 1977.
5. Несвіцький О.О. Полтава у дні революції та в період смути 1917-1922 рр. – Полтава, 1995.
6. НІЕЗ «Переяслав». Архівний фонд № 130/75 (1). Спогади Солодовника Я.В. про події 1919 р. на Переяславщині.
7. НІЕЗ «Переяслав». Архівний фонд № 130/75 (4). Спогади Набережної Л. Про громадянську війну.
8. НІЕЗ «Переяслав». Архівний фонд № РД 418. Спогади Сердюка В.Д. про продовольчу політику в Переяславському повіті та створення і діяльність комітетів незаможних селян.
9. НІЕЗ «Переяслав». Архівний фонд РД-446-447. Спогади Рубана О. про 1919 рік - С. 171-173.
10. ЦДАВОВ України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 43.
11. ЦДАВОВ України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 137. – Арк. 47.
12. ЦДАВОВ України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 43.

13. ЦДАВОВ України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 231. – Арк. 8 зв.

Лысенко А. Общественно-политическая ситуация на Переяславщине в 1919 г.

В статье предпринята попытка осветить некоторые аспекты общественно-политической ситуации на Переяславщине летом 1919 г., когда на Украине в целом обострилось противостояние между руководством Белого движения и сторонниками коммунистического строя.

***Ключевые слова:** украинский народ, Красная армия, Белая армия, атаман, независимость, гражданская война, органы центральной власти.*

Lysenko A. Social and political situation in Pereyaslav region in 1919.

The article is an attempt to highlight some aspects of the socio-political situation in Pereyaslav summer of 1919, when Ukraine in general aggravated the confrontation between the leaders of the White movement and supporters of the communist system.

***Keywords:** Ukrainian people, the Red Army, White Army chieftain, independence, civil war, central government.*

Одержано 10.09.2012